

Az erotika vizsgálata a folklórban

PÁRICSINÉ NAGY JUDIT

Az erotika a folklórban sokáig érdemtelen helyet foglalt el a folklórkutatásban. Ennek számos oka volt. Az egyik az, hogy a kutatás premiszszának tekintette a hagyományos felfogást a zárt paraszti közösségek szigorú erkölcsi kötöttségeiről. E premissza végső soron nem a paraszti életforma kutatásából, még kevésbé kimerítő ismeretéből, hanem a kutatás polgári, „józan” erkölcsi szemléletéből ered. Ennek eredményeként e terület kiszakadt a népi élet egyéb összefüggéseiből. Maguk a szokások is a régi közösségi kultúrák felbomlásával atomizálódva, jelentésüket veszítve maradtak fenn. A kutatás e beszűkülésének következménye, eredménye volt az európai, illetőleg világkultúra léptékű történetiség figyelmen kívül hagyása is. Ily módon a kutatás nem oknyomozó-magyarázó, kérdéskereső-megválaszoló úton fejlődött, hanem — legalábbis az erotika területén — pusztán előfeltételezések irányította, tényleírásra” szorítkozott.

A legutóbbi idők modern kutatásai alapvető fordulatot hoztak a témában. E fordulat nem köthető egyetlen kutató műhelyhez, hanem szerencsés módon sok-sok egyéni erőfeszítés eredménye. Gombamódra szaporodtak azok a kiadványok, melyek az e témából származó gyűjtéseket teszik közkinccsé.¹ Hogy e gyűjtések maradjanak csupán egyszeri iniyencségek, szükséges a tudományos szemléletmód közkeletűvé tétele.

Választott témánk jelentőségének igazolására és egyben értelmezéséhez annak bizonyítása szükséges, hogy az erotika a folklórban — az emberi gondolkodás felbomlani látszó alapvetéseiben — a mainál átfogóbb, egyetemes érvényű volt.

Kiindulásként elengedhetetlen az erotika fogalmának közelebbi meghatározása. Hiszen írásom témája éppen nem a pusztán szexualitás, hanem annak bemutatása, hogyan válik a szexualitás emberi, gondolati tartalom-má és viszont, jelképes értelmű cselekvéssé. Nagy Ilona szerint a szerelem fogalma a szexualitáshoz képest tágabb, tehát az erotika is az. A szexualitás csupán ösztöntevékenység, ez erotikában tudatos lelki tényezők is benne foglaltnak. Csak az ember csinált a szexuális tevékenységből erotikusot.

Az erotika írja Röhrich, kétszeresen is a 'szerelem művészetét' jelenti: a pusztán ösztöncselekedetnek az individuum számára való kifinomítá-

¹ Vö. pl. Nagy Olga: *Paraszt dekameron*. Budapest, 1977.; Nagy Olga: *Újabb paraszt dekameron*. Budapest, 1985.; Énekes poézis. Budapest, 1979. stb.

sát és magasztossá tételét, ugyanakkor tágabb értelemben annak művészi (játékos, metaforikus vagy szimbolikus) átalakítását, kifejlesztését, leírását, bemutatását, közvetítését, amint az a szokásokban, társas életben, divatban, művészetben, irodalomban, folklórban, reklámban stb. megjelenik. A két fogalom használata mégsem logikus és következetes. Röhrich azt is megállapítja, hogy erotikus művészetről és irodalomról beszélünk, vagy erotikus népdalról, regényről, sohasem „szexuális regény”-ről vagy „szexuális szólások”-ról, ugyanakkor szexuális viccet mondunk és nem erotikusát. Abban az értelemben tehát, hogy a művészet, így a folklórművészet számára is fenntartott fogalom az erotika, mondánkat erotikusnak minősíthetjük akkor is, ha témájuk kifejezetten a szexus keletkezését járja körül.

Fontosnak tartom kiemelni a tudatos lelki tényezők szerepét, vagyis a gondolati megélés-átalakítás tényét. Bernáth Béla összekapcsolta az erotikus témát és a benne rejlő szimbólumfejtés lehetőségét.²

A magyar népdalokban kimutatható szimbólumrendszer meglepően hasonlít más kultúrkörökben keletkezett szimbólumrendszerekhez. Mindenfajta eredetmítosznak is szerves része a nemiség közösségi érvényű, közösségközpontúvá emelő átértelmezése, újraértékelése. Vagyis erotikán nem a köznapi érzéket értem, hanem általánosabban, a gondolati-értelmi megélést. Ilyen értelemben az erotika az utódnemzésen túlmutatóan funkcionális és nem pusztán egyéni örömforrás. E közösségi funkció különbözteti meg egyben értelemyszerűen az önmagáért való pornográfiától is.

„A pornográfia fogalomköre rendkívül nehezen behatárolható; nemcsak hogy társadalmakról társadalmakra változik, hanem az illető társadalomban is különbözik megítélése más-más helyzetben. Ráadásul a megítélés olyannyira a nemiséget illető ízlés vagy még inkább hiányának dolga, hogy az ilyen irányú érzékekkel nem rendelkezők számára fogalmilag meg sem közelíthető e kérdés. A mindennapos gyakorlati megítélés annyira társadalmat meghatározó egyedi jegy, hogy legalább annyira közösséget összeforrasztó és más közösségektől elválasztó jellemző mint a nyelvhasználat, öltözködés vagy bőrszín. Így e jegy tükrében az egyes társadalmak, korok nevetségesnek vagy akár obszcénnek tűnhetnek egymás számára. Hasonlóképpen letűnt korok, irodalmi úttörőinek merészégei mára elvesztik sokkoló hatásukat.”³

Az erotika helye és tartalma ma megvilágításra szorul, az emberi kultúra hajnalán és egészen a fejlett termelő-fogyasztó társadalmak kialakulásáig azonban főnt említett szerepe szükségszerűen született meg és élt tovább. Életre hívója az a kozmikus életérzés volt, mely „a termékenység feltételező szerelmet világot fenntartó erőnek fogta fel. E gondolat közben „hiba lenne a szimbolika mögött csupán szexuális tartalmakat keresni. Ez csak a jelentés egy adott szintjén igaz... A mítoszok és mesék nemisége a világ jelenségeinek leírhatóságát szolgálta, és nem a

2 Bernáth Béla: A szerelem képes nyelvéről. A favágásról és a szerelemfákról. In: Erosz a folklórban. (Szerk.: Hoppál Mihály—Szepes Erika), 40—63.

3 Coffin, Tristram Potter: A Proper Book of Sexual Folklore. New York, 1978.

tárgya volt csupán.”⁴ Ehhez hozzátennem, hogy a megállapítás lényege nem műfajspecifikus: az erotika bármely megnyilvánulási formájában ilyen értelmező-kormányzó szerepet töltött be.

A nemiség a közösség tudatában azért emelkedik erotikává — tudati elemekkel áthatottá —, mert azon az ismeretszinten, melyben az enciklopedikus tudást a közvetlen tapasztalati benyomások extrapolációja jelentette, az alapvető élettényezőkkel — születés, serdülés, halál — szembeszökő kapcsolatban álló nemiség természetszerűleg kínálkozott átfogó és egyetlen birtokolt elvként a világ magyarázatára. Az erotika közösségi funkciója — az utódnemzést és egyéni örömszerzést meghaladva — a világmentelmezés, a világ antropomorfizálása, a kozmogón elvhűség. Ennek jegyében rendezte be az ember az életét a lakodalom és temetés, a vetés, aratás, farsang stb. szokásrendjeivel, a törzsek és népek homályba vesző történetiségét eredetmítoszokkal, melyek egyben világosan elválasztják és összekapcsolják az emberi nemet az állati-növényi-ásványi és csodás létezés móddal. E megfigyelt és elképzelt szférák mind a nemiség sokrétű tudatosulásában, az erotikában szerveződnek koncentrikus, egymásra és az emberre vonatkoztatott, kultúraépítő körökké. Átaluk az ember olyan koordináta-rendszerét hozta létre a közösség világfelfogásának, erkölcsének, mely biztos utat szabott az egyénnek.

E kultúrkörök spirálján haladjunk az egyén felé, aki maga is csak részeket, egyre kevesebbet láthat be ebből, mi, az adatközlések olvasói pedig alig valamit.

A legátfogóbb gondolkör az eredetmítoszoké. Az emberiség eredete mítoszokban, vallási tételekben fogalmazódik meg. „A szellemi eredetű férfi és a csontból teremtetten nő ritmikus párharca valamikor azt volt hivatva példázni, hogy a nő alárendelődik a férfinak, a tél a tavasznak, és az egybeillő körforgások kozmikussá táguló misztériumában megőrződik a közösség termékenyítő ereje, — írja Coffin. Még inkább tágítva a kört: „a nemiség szabályai nagyban különböztek a ma általánostól az idők kezdetén. A nemzés-teremtés nem kötődött szorosan a testi együttlélhez vagy a csak nemből különböző partnerek vonzalmához. Sugalmazó formájú (vizikigyó) vagy bármilyen más állat, növény, mindennapi testi megnyilvánulás (sóhajítás, pillantás), természeti tényező, élettelen tárgy is megtermékenyítő képesség e korlátlan varázslatát az eredetmítoszok szabadították fel. Hiszen az idők kezdetén a föld néptelen pusztaság, és a világban lévő jónak és rossznak formára kellett találnia.”⁵

Figyelemre méltó az eredetmítoszok gondolati rokonsága, származásnak bár egymástól földrajzilag is távol fekvő, független kultúrákból. A jó és rossz kettőségének elvére — ebben az elvben a nemiség nem csupán az erkölcsileg egyik fő megnyilvánulási tere, hanem annak szabályozójává válik. Az eredetmítoszokból származó nemek közti különbségtétel ma is eleven. Ugyanígy feltételezhetjük, hogy a folklór más elemei is lappangva továbbélnek bennünk. Így a keresztény vallás is átörökítheti a nemek szembeállításának gondolatát. A héber hagyományra épülve „a férfitisztasággal szemben Éva is bűnös lesz — enged a kígyó csábításá-

4 Coffin, Tristram Potter: i. m.

5 Coffin, Tristram Potter: i. m.

nak, és ezért havi ciklusával szenved.” Megjegyzem, hogy a szülés fájdalma, a munka robotja és a halál is a bűnből származtatik a keresztény elgondolásában. Így a keresztény vallás intézményesíti azt az ősi felfogást, mely ezeket egyetlen egységbe fogta.

Az eredetmítoszok másik alapgondolata fogalmazódik meg például az észak-germán—skandináv mitológiában: „Frey, mindennek, ami sokasodni képes, istene szerelemre gyullad a Föld istennője, Gertha iránt. Termékeny kapcsolatuk mindenéves gyümölcse hoz általános áldást az emberiségre.”⁶ Ilyen célzattal, „a termés bőségének elősegítésére bizonyos közösségek kollektív nemi aktust jelenítettek meg... Az ókorban »hiosz gamosznak«, szent násznak nevezett cselekmény e kollektív nemi aktus szublimáltabb formája: a közösség helyett annak kiválasztott papjai egyesültek a Földanyát jelképező istennővel, az ezt megtestestítő főpapnővel.”⁷ Jankovics a mese erotikus voltát bizonyítva számos párhuzamos példát hoz: Gaia görög mítoszáét, annak egyiptomi, kínai, polinéz változatát. Nemcsak Kronoszt, hanem Siegfriedet, Sáhnáme sárkánykirályát, Dahákat, de még János Vitézt is Földanya oltalmazza, segíti győzelemre. Róheim szerint „a regék nyíló-csukódó szikláit, hálóját... a vagina jelképei, s a regebeli átjáróban való közlekedés nemzés, illetve születés értelmű”. Jankovics megállapítja, hogy az ilyen mesék hagyományozója „a flóra és fauna tevékenységétől függő agrárnépesség”.⁸

Szükségszerűnek gondolom egy részt azt, hogy a természet termékenységétől függő kultúrák központi gondolati elemükké magát a termékenységet emelik, és a köré szervezik egyéb tudattartalmaikat (erkölcs), másrészt azt, hogy a termékenységet természetes forrásával, a földdel hozva kapcsolatba, Földanya-Földistennő formában személyesítik meg. Mivel a kultúrák lényegében a modern időkig agrárkultúrák maradtak, természetes, hogy olyan, viszonylag fiatal vallás, mint a kereszténység is, átörököltette e gondolkodás bizonyos jegyeit. Harmadsorban azt a legegyszerűbb és legátfogóbb tételt kívánom példázni, miszerint az ősi képzet a világ teljességének egyáltalában való létét is magából a nemiség működéséből vezeti le. Röhrich az afrikai férfimeséket vizsgálva erre a következtetésre jut. Mint írja, azok a groteszk mesék, amelyekben óriási nemi szervekkel rendelkeznek a meshősök, nem egyszerűen csak a férfiassággal való henccegést fogalmazzák meg, hanem éppen mitológikus tartalmuknál fogva az ősidők mítoszaival tartanak rokonságot. Nyugat-szudáni mesét idéz, amelyben a hősnek akkora nemző szerve volt, hogy hat szamar volt elé befogva és azok húzták. Az asszony, akit teherbe ejtett valamennyi nép szülőanyja lett, valamennyi emberfajta az ő hasából született. Vagyis a puszta felnagyítás minőségi, szemléleti változás képi kifejeződése.

Kifinomultabb kultúrákban is ugyanez a gondolat fejeződik ki, a nemiség forrásértékű elsődlegessége, csak fejlettebb, áttételesebb megjelenési formában. „Zeusz teremtő lázát is e vonatkozásban értékelhetjük he-

6 Coffin, Tristram Potter: i. m.

7 Jankovics Marcell: Erősz és Eroé. In: Erősz a folklórban. (Szerk.: Hoppál Mihály—Szepes Erika) Budapest, 1987. 127.

8 Jankovics Marcell: i. m. 127.

lyesen, a görög mítoszban mindez a jó tőle származik, ami sikeresen veheti fel a harcot a rossz hatalmakkal szemben, az emberek érdekében. Zeusz teremti újra azokat az isteneket és félisteneket is, akik más vallásból öröklődtek át a görögökre." Coffin e fejlett hitrendszerben már nem csupán életmegőrző szerepet tulajdonít Zeusz felfokozott nemiségének: „A kultúrák vándorlásában és átfedésében az ilyen Zeusz-féle termékenyítő hatalom a legtermészetesebb biztosítéka egy közösség egységes, életerős szellemi arculatának.”

Ujváry Zoltán részletesen elemzi a fallosz funkcióját a görög szokásokban. Megállapítja, hogy a „fallikus szokások, a nemzési aktusok, a fallosz szimbólumok megevéésének a célja a termékenység biztosítása, elnyerése volt. A fallosz Hermes istent is megillette, mert ő segítette elő a nyájak termékenységét. A fallosz szerepet játszott Demeter kultuszában is. A fallosz-attributumok az ún. halos-ünnepeken is előfordultak, amelyekben az isteni Demeter, Dionysos és Poseidon úgyszintén a termékenység isteneiként szerepeltek...” A továbbiakban rámutat, hogy „A fallizmus valamilyen formában a föld népeinek kultúrájában mindennütt megtalálható. Ez az ún. fallikus vallásokban, szertartásokban különösen nagy múltra tekint vissza Kínában, Japánban, Indiában, Burmában és másutt. A természeti népek kultuszai is bővelkednek ide vonatkozó példákban.”⁹

Mivel a nemiség már az emberi gondolkodás hajnalán, az eredetmítoszokban — éppen a fejlődésnek abban a szakában, amikor az ember mérhetetlenül jelentéktelen, függő része volt a természeti világnak — erotikus, aitológikus jelentőségre tett szert, természetszerűen egyetemleges jellegűvé fejlődött. Ezt az egyetemes jellegét — bármily áttételes, rejtett formában — a legutóbbi időkig megőrizte.

A nemiség természeti kötöttségére a legátfogóbb példa a kertmotívum. „A szerelmi jelenet már az ókori Mezopotámiában kertben (→álló fák közt, fekvő fák közt) játszódott, és az istennő almával kínálta kedvesét.” „A kert kert”-hez hasonló jelentésű a „kis kerek erdő”, bár valószínűleg realisabb hasonlóság alapján. Itt valószínűleg a női testre való emlékezés húzódik meg a háttérben... Valószínű, hogy ugyanaz a képi kapcsolatlóság, amely a kis kerek erdővel a nő erotikus emlékét idézi fel, tette a sok kalászost is a női genitáliák jelképévé... A kender elázása kétségtelen utalás a szerelmi aktusra... S nyilván a búzában taposott út, vagy egyszerűen a közte lévő út is a női testnek még részletesebb képét idézi az emlékezetbe. Bernáth szerint „A favágás is nemi aktus, mint a jól ismert lakodalmi énekből kiderül: »Nem jó erdő mellett lakni / Mert sok fát kell hasogatni, / Tizenhárom ölet, meg egy felet, / Öleljen meg engem, aki szeret«...” E képi kifejezőskörben maradván „A nem száradt még ki a tőkéje szólás jelentése: »lesz még gyermeke«. A Kalevalában is egy kétéhasadó tőkéből születik két gyermek.” Szerelemfa a meggyfa, cseresznyefa, fűzfa, citrusfa, cédrusfa, diófa, almafa is. „A szerelemfa azonos az életfával vagy világfával... E szerelemfához köti a szerelmes a »lovát« is”.

9 Ujváry Zoltán: A temetés paródiája. Debrecen, 1978. 225.

Természetes gondolatkapcsolással a fák, a természet gyümölcsei, virágai is szimbolikussá válnak. „Legáltalánosabb virágszimbólum a rózsza, ami már annyira közhellyé vált, hogy a szeretőt „rózsám”-nak nevezni mindennapos még a közbeszédben is... Nem lehetetlen, hogy a déltől estig, vagyis rövid ideig nyíló rózsza a rövid ideig tartó szerelmet jelenti... a rózsza nemcsak maga a szerető, hanem a szerelem is, vagyis rózsát szakítani annyi, mint a (testi) szerelmet élvezni... Nyilván a rózsza élénk színe, s talán még inkább erős illata az oka szerelmi jelkép-szeretének. Erre vall, hogy a rozsmaring is egyike a legkedveltebb szerelmi szimbólumoknak, ahol már nemigen jön számításba a szín, annál inkább az erős, bódító illat... A rózsához és rozsmaringhoz hasonlóan erős, bódító illatú virág az ibolya vagy a viola... A díszítőművészet kedvelt tulipánmotívumnak viszont már nem a népdal szín- és illatlemleke az oka, hanem talán a női test vonalának hasonlósága, ami a képi ábrázolásban annyira feltűnő...

Talán a virágoknál is jelentősebb a szerepe az erotikus szimbolikában a gyümölcsnek... Régóta köztudott, hogy a félbevágott alma azt jelenteni, hogy nem tartanak igényt az udvarlásra; ahol viszont három piros almát tesznek ki láthatóan, az meg a biztatást jelenti... egyértelműen a testi szerelem megvalósulására utal a szilvaszimbólum... A dió (és kisebb mértékben a mogyoró) a férfigenitáliákra emlékeztette az énekeseket...¹⁰ Bernáth Béla a bab, borsó és lencse, mint hüvelyesek metaforikáját mutatja be, rokon értelemben. Erdemes még tágabb kitekintés céljából Coffin idézni: „Rendkívül szerteágazó a fallikus szimbólumként kezelt mandragora gyökér körül keletkezett hiedelemkör. Feltételezések szerint akasztófák alatt nő, a haláltusáját vívó bűnözőre földre hulló ondójából. A mediterrán vidékiek szerelmi erőt tulajdonítottak neki: Circe, Aphrodite, Rachel mítosza is ily módon kapcsolódik hozzá.”¹¹

A növényekéhez hasonlóan szerteágazó az állatszimbólika. Férfiszimbólum a kutyá, macska, csiga, denevér, pille, a lúd, a mókus, az ürge. Ezek az állatok viselkedésük, testalkatuk, színük kapcsán váltak szimbolikus állatokká, bizonyítja Bernáth. Meg kell még említeni, hogy a „női genitáliákat nagyon ősi kultúrák már összekapcsolták a hal alakjával.”¹² Ez a motívum a magyar népdalokban is tovább él.

A pánszexuális világkép magába olvasztja a tárgyi világot. Nőszimbólum lesz a tó, a kút, a pince, a fazék, a párna, a harang. Férfiszimbólum a kocsirúd, a kútgém, a pipaszár, a kanál, a harang nyelve, a karó, a meszelőnyél. Nem szükséges megmagyarázni a nemi szereposztást egyes testrészek (láb, kéz, fej) és a reájuk illő ruhadarabok között (kesztyű, csizma, fejrevaló és különösen a bőr- és szőrruhák: bunda, guba, suba, ködmön). Az olyan természeti jelenségek, mint az eső, a harmat is a női testiséget idézik föl.

Összefoglalásképpen hadd utaljunk Hoppál—Szepes megállapítására: „A vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a szimbólumrendszer nemcsak a szövegekben egységes, hanem a népművészeti hagyományban is: a nyelvi

10 Bernáth Béla: i. m.

11 Coffin, Tristram Potter: i. m.

12 Bernáth Béla: i. m. 45.

gondolkodás azonos jelképekkel él, mint a népi ábrázolásmód... A tanulmányok bebizonyítják, hogy a termékenység jelképező fa mellett, páva kíséretében egymással szemben álló, gyakran egymásnak virágot nyújtó legény—leány páros ábrázolása ugyanúgy a „szerelem kertjének” szimbóluma, mint a népdalok harmatos kertje... Ez a szimbólumrendszer nemcsak a magyar kultúra két nagy területén, a népi és hivatásos művészetben egységes, méghozzá igen nagy történelmi távlatokban, hanem az európai kultúrának általunk áttekintett területein meglévő jelképekkel is egyeznek. Sőt, amikor egyes esetekben látó körünket Európán kívülre is tágitottuk és még mélyebbre szálltunk időben, akkor is tapasztalhattuk, hogy ezek az erotikus szimbólumok ugyanolyan jelentéssel éltek a távoli múltban, messzi kultúrkörökben is.”¹³

A következő jegy, mely a szexualitást erotikává, univerzálissá avatja a népi szemléletben, a szexualitás sokágú vonatkoztatása az élet egyéb területeire. Bernáth Béla kifejti, hogy a törvénykezés, a büntetésvégrehajtás is örököl az erotikus szemléletből. A tömlőc, kaloda megfelel a más részletezett Földanya-képzetnek, az akasztófa életfa értelmű. A kurtavas, keményvas férfi szerepű.

Jóval általánosabb, átszövöttebb az evéssel, ételekkel kapcsolatos szimbolika. Bernáth Béla leírja, hogy „az asztal népdalainkban a női szemérem, azon történik az erotikus »evés« és »ivás«, s ezért »zöld«. Ezen ég a «szerelem gyertyája»... Zöld a törvénykezés asztala is”¹⁴ Ujváry Zoltán ezt írja: „A nádudvari lakodalomban a koszorús legények a főtt tyúk nyakát egy tányérba tették, s az egyik végéhez két főtt tojást helyeztek, vagy pedig a tyúk lábszárcsontjához a kakas heréjét tették, majd egy másik tányérral leborították, és a koszorúslányoknak küldték. A kakas heréje a csonttal, a tojás a tyúknnyakkal egészen egyértelműen a falloszt jelentette. Ide sorolhatjuk mindazokat a példákat is, amelyek szerint a lakodalmi vacsorán a kakas heréjét a menyasszony eszi meg... Az utóbbi egy-két évtizedben új szokásként figyelhetjük meg több alföldi és gömöri lakodalomban: a menyasszony a násznép előtt megesszik egy főtt virslit.”¹⁵

Végül az erotika megnyilvánul az emberi élet, s a hozzákapcsolódó természeti körforgás minden jelentős fázisában. Nem véletlen ez, hiszen nemiség, élet és halál, a kettőt összekapcsoló fejlődési fokok nem választhatók el egymástól. A keresztény vallás ezt az alapigazságot a következőképpen fejezi ki: „Felette igen megsokasítom viselősséged fájdalmaid, fájdalommal szülsz magzatot, és epekedel a te férjed után, ő pedig uralkodik te rajtad.” (Mózes I. 3. 16.) „Orcád verítékével egyed a te kenyeredet míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszesz.” (Mózes I. 3. 19.) Vagyis a Paradicsomból való kiűzetés a munka és a halál eredetét is jelenti.

Az emberi életkörben a szüléshez kapcsolódnak a gyermekágy szokásai, a szülő asszony védelmére, a gonosz ártó szellemek eltérítésére. A serdű-

13 Coffin, Tristram Potter: i. m.

14 Bernáth Béla: i. m.

15 Ujváry Zoltán: Erotikus és fallikus megnyilvánulások a dramatikus népszokásokban. In: Erősz a folklórban. (Szerk.: Hoppál Mihály—Szepes Erika). Budapest, 1987. 168.

lés, udvarlás időszakában a májusfaállítás — a leány érettségének kimutatása, a zöldjárás — a szerelmi együttlét szimbolikus kifejeződése —, a vesszőzés — az udvarlási szándék kinyilvánítása —, a húsvéthétfői locsolás — az eladósorú nagylányok egészség-, szépség- és termékenységarázslása —, valamint a tuskóhúzás, illetve rönkhúzás — azaz farsangi vénlánycsúfoló — szolgálta a párválasztást, a közösségi biztatást. A kiszélesítésben szintén házasságjósoló és -varázsló mozzanatok vannak, a villózás a lányok férjhezmenetelét volt hivatva elősegíteni. A lakodalomban és temetésben, illetve a lakodalomparódia és természetparódia dramatikus népszokásaiban, a falloszmutatás jelenik meg. Ujváry Zoltán összegyűjtötte az előforduló falloszimitációkat is: kukoricacsó, sárgarépa, tehencsecs, veresrépa, „megrajzolt ujj”, verespaprika stb. . . . Előfordult a tudatos péniszmutatás is. A lakodalomban a valódi péniszmutatás, a fallosz-érzékeltetés, a famozsár-játék volt szokásos, hasonló célzatú volt a csődör-jelenet és a medvés játék is. Az asszonyok lakodalmas sikoltozását Nagy Olga rokon módon értelmezi: „ezek tendenciózusan (de tán inkább ösztönösen) a nemi gátlás lerontására, a fiatalok felkészítésére, a bekövetkezendőkre hangzanak el.”¹⁶ Figyelemre méltó, hogy a sárgarépa-falloszt a halottat körülvevő siratók a prédikáció alatt kiettek a halott kezéből. Ebben a mozzanatban az univerzális szemlélet több aspektusa összefonódik.

A természeti kör jeles fordulói fontos társadalmi eseményekké — kitüntetett munkaalkalmakká és ünnepekké emelkednek az erotika egyetemességének vonatkozásában. Ujváry Zoltán a következő munkaalkalmakat elemzi: fonás, dohányfűzés, disznótor, szüret, aratás, tengerihántás. A kutyázás, a kakasgolya, jércegolya petélése is párosodást mutat be. Az állatalakoskodás egyrészt jó ürügy volt az egyébként „szemérmetlen” témák fölvetésére, élvezetére, másrészt a valamikori — embert, állatot, növényt, ásványt egybeolvasztó — szemléleti egység továbbélését látom bennük. Ujváry Zoltán rámutat arra is, hogy „párhuzamos példák találhatók a román, ukrán, szerb, horvát szokásokban is.”¹⁷

Nagy Olga a fonóban megnyilvánuló erotikát a következőképpen értelmezi: „Ott tanulnak illemet, viselkedést s közösségileg megengedett szerelmi játékot folytatnak a fonóban az addig avatatlanok: fiatal lányok és fiúk a nagyobbaktól tanulnak el mindent . . . Szerelmi kérdésekben sokkal elfogadhatóbb a nagyobb, idősebb társaktól „nyert” felvilágosítás, mint a szülőktől. Ez a feltételezés a paraszti közösségek ösztönösen modern szemléletét bizonyítja.”¹⁸

Az ünnepek: legfontosabb jellemzőjük, hogy összetettek: az erotikus szimbolikában egyéb társadalmi, pszichológiai funkciók is kiteljesedést nyernek. Június 24-én, a nyári napforduló ünnepén — a tűz átugrálása és a körben énekelt párosító dalok a szerelmet és párválasztást szolgálták. Házasságjósoló praktika is kapcsolódhatott a szokásokhoz: amelyik lány koszorúját föl tudta hajítani a fára, hamarosan férjhezmenésre számítha-

16 Ujváry Zoltán: *Erotikus* . . . i. m.; Nagy Olga: *A szerelem témái a népmesékben*. In: *Erős a folklórban*. (Szerk.: Hoppál Mihály—Szepezs Srika) Budapest, 1987. 125.

17 Ujváry Zoltán: *A temetés* . . . i. m.

18 Nagy Olga: i. m. 125.

tott. A tűz azonban a köd, jégeső, dögvész ellen is védett, elősegítette a jó termést. A Szent Iván-napi házasságjósolás hasonló formában Andrásnapkor is szokás volt. Párosító szövegelemeket tartalmaz a téli ünnepekör egyik jellegzetes szokása, a regölés, a regósének. Figyelemre méltó, hogy a párok összeregölésére a nyugat-magyarországi változatokban zoomorf (róka, nyúl, cica farka) szimbolizmust találunk. Ugyancsak a téli ünnepekörben, a betlehemes játékokban a pásztorok is megengedhettek maguknak egy-egy erotikus célzást. Farsang vasárnap reggel jártak sárdozni a Nyitra megyei fiúgyermekek, és tavaszt hívogató, termékenységvarázsló énekükért tojást, szalonnát kaptak. A farsangi alakoskodók jelenetei gyakran tartalmaztak erotikus mozzanatokot (pl. gólyaalakoskodás).

E szokások dramatikus jellegűek. Eddigi elemzésem népdalokra és népmesékre is támaszkodott. A műfaji, formai sokféleség is az egyetemesség természetesebb kifejeződése. Coffin gazdag példatárral lát el e tekintetben. Megállapítja, hogy „a görög tragédia Dionüosz kíséretének! — kecskének — énekeiből, a komédia az év szakaszait követő mulatságokból származott. A termékenység természetesen évről-évre ismétlődő drámája kifogyhatatlan táplálója a rácsodálkozó ember filozófiává finomuló okfejtéseinek és szerelmi cselekménybonyolításának. A komédiát különösen áthatja a termékenység igenlése: szándéka szerint gúnyral megzavarja és lármával elúzi az éves körforgás megrontására törekvő rossz szellemeket...”¹⁹

A „malac” viccek eredetükben osztoznak a drámával és komédiával. Csak a viccek humora éppen a bennük lakó gonosz szellemeket fegyverzi le. Aki viccet mesél, önmaga agresszivitásától szabadul meg. Éppen azért, mert a komédia annyival művészebb, kiteljesedettebb eszköz, az alantasabb vicchez minden nap kell folyamodni... E viccek jó részének hatása csupán a nyers, durva szóhasználatból ered — megtör egy tabut, szembeállít a tiltottal, így zavarja meg a gonosz szellemeket. A vicc lehet csupán egysoros, vagy lehet anekdotaszerű, kerek cselekménnyel, helyrajzzal, néhány vonásos jellemrajzzal. A középkorban és a reneszánsz irodalmában tündérmeseként virágoznak az ilyen történetek. E történetek valósághoz kötöttségükből a legendák világába emelkednek... Valószínű, hogy e folyamat fordítva is lejátszódott; mai viccek lehetnek elvilágiasodott töredékek valamikori mítoszokból.

Művészi megformáltságban magasabb rendűek a vicceknél a mondókák. A mondókák is annak a gondolati feldolgozásnak az eredményei, mellyel az ember megpróbál megküzdeni élete sorsfordulóival. A mondóka és a ráillő válasz felett érzett sikerélmény hivatott átsegíteni a valós élet nehézségein: legyen az kamaszkor, házasság, szülés, éhezés, aszály vagy a földművelés, állattenyésztés szakaszai. A mondóka varázslat: tudóit egybefogja, s a többiektől elválaszta. Így például a nő számára védelem az, hogy a havi ciklusaihoz kötődő mondókáira a férfi nem tud válaszolni. A válasz — hogy titokban maradhasson — gyakran enigmatikus, rejtvénytyszerű formát ölt. Rokon fejlődés következtében teljesen önkényessé, megjósolhatatlanná is — azaz, a mindennapos logika számára megközelíthetetlené — válhat.

19 Coffin, Tristan Potter: i. m.

A mondókák az ember őstörténetébe nyúlnak vissza: a kereszténység szükségszerűen a „pogány” mondókákat is megtagadja saját arculata kifermálásában. Az ősi képzetvilág hitvesztése a valaha nemiséget szabályozó mondókákat a pusztá vulgaritás körébe utalja. A mai világban a mondóka csupán a malacvicceken és a gyerekek játékában él tovább.

A közmondások hosszú időn át szolgáltak az emberi tudás táráként: legyen az tudományos, filozófiai, morális vagy vallási bölcsesség. Az ötvenes években Loeb behatóan tanulmányozta a közmondások nemi életet szabályozó szerepét. A primitív társadalmakból indult ki. Az egyénnek komoly erőfeszítést kellett tennie annak érdekében, hogy az önmaga új-ratermeléséhez szükséges gazdasági feltételeket megteremtse. Ez erőfeszítés gyümölcsét jelképezte a menyasszonyt megváltó ajándék. Az egymásnak ígért ifjú pár mindaddig várakozásra volt ítélve, míg az ifjú meg nem tudta vásárolni a leányt. A hosszú várakozást enyhítendő, a házáséletet társadalmilag szabályozott — gyerekáldást kizáró formájú — szexuális együttlét előzte meg. Hogy az ilyen udvarlás mennyire vált bizalmassá — Loeb a Szaharában, Albániában, Szumátriában, Svájcban vizsgálódott — társadalomról társadalomra változott. Később ez az udvarlás — szabadosabb vagy kötöttebb formája — már nem a leendő házasságot, hanem egyszerűen az ifjúság nemi vágyainak szabályozott levezetését szolgálta. E fejlődés eredménye a mai táncmulatság, fogamzástáplálás is.

Az udvarlással kapcsolatos — máig élő — közmondások szerepe azonban mindig is ugyanaz volt: a kérdés és válasz egymásba illeszkedése azt az ígéretet sugallja, hogy a leendő pár kívánsága harmonizál a világrendjével. A kérdés-felelet egyben párbaj is: szolgálja a legmegfelelőbb pár kiválasztását. Legáltalánosabb formája az antiphonal, rímes, négysoros forma dalban, zenével kísérve. A párválasztó vetélkedés művészi formákat eredményezhet: Loeb szerint az olasz és angol szonettforma is ilyen eredetre vezethető vissza. Ahogy az eredeti négysoros első két sora a lány szájából a természetre utal, úgy a szonett első nyolc sora is, hasonlóképpen a négysoros utolsó két sora — a fiú válasza az emberi érzelmekről — a szonett második, hatsoros szakaszának felel meg. Igaz ez vagy sem, Shakespeare Rómeó és Júlia első találkozását a szerelmi közmondás kérdés-válasz formájában örökíti meg.

Az Amerikában szokásos négyszögben járt tánc mindmáig megtartotta az üldözés-elutasítás, üldözés-elfogás ősi motívumát. A szoros testi közelségbe kötő derékon pörgetés és játszadozás — e megcsúfolásai a keresztény erkölcsnek — ősidőktől változatlan erővel serkentik a párválasztást. A kárhóztatott négyszögtánc helyébe egy gyermekektől átvett társasjáték lépett: a játékban elfogadott csókok és zálogok vonzása hamar pótolja és feledteti a négyszögtánc örömeit, még a tiltás megszűnése után is.

Májusban a szabadban szokásos kapcsolatteremtés a leányrablás motívumát éleszti újra, azonban már nem egy életre, hanem csak az alkalom örömeire szól. A fiúk és a lányok szembenálló sorokban rendeződnek el: a fiú feladata a szemközt álló lány átrántása, a lány feladata az okosan engedő tiltakozás: a játékszabályokban hibázó páros a közösség nevetségének tárgya lehet. Az egymásra talált párok ezután addig hentergőznek a fűvön, amíg ruhájuk zöld foltos nem lesz. Ma a megfelelő gyermek-

játékban az ellenállás valódi, a harc erőteljes, gyakran mindenki mindenki ellen vívja: mindaddig tart, amíg az egyik tábor teljesen foglyul nem esik.

Más gyermekjátékok — nem is ősi eredetűek — továbbra is szolgálják a nemi szerepek tudatának kialakítását. Már 8—9 évesek játsszák az almaevő versenyt. A felfüggesztett almáért versengő bekötött szemű fiú és lány óhatatlanul egymás testi közelségébe kerül. A győztes az, aki először eszi meg az almát. A „dinamit” szabályai szerint a lányok a nevüket papírlapokra írják és az írással lefelé fordítva — a lapokat néhány üressel együtt — a padlóra fektetik. Ezután beengedik a fiúkat, akik ráállnak egy-egy lapra. Mindegyikük azt a lányt csókolja meg, akinek a saját lapján olvashatja — az üres lapok tulajdonosai pedig valamennyi lányt.

Még felnőtt korban is tere van a hasonló célú játékoknak, erősítik, formálják a nemi szerep tudatát. A harmincas évek mindinkább gépesített háztartásaiban a művelt és unatkozó hölgyek mindenben igyekeztek utolérni a férfiakat. E versengésben egy kártyajáték — Ely Culbertson ötlete: a Contract Bridge — fontos szerepet kap e versengésben. A játék voltaképpen nemi párharc, erotikus jellegét csupán a szabályok szigorú rituális rendje és a sugalmazó nyelvezet is elárulja: lépreccsalás, közeliítés, ellenállás, bevétel — csupán néhány elem a gazdag fogalomkörből.

Meghökkenítő Ferril tanulmánya a futballról. Erről a nyíltszíni istentiszteletről az életet jelentő tojás — labda — fölött, melyet a hívők százazrei előtt hibátlan testű fiatalok mutatnak be, a hívők nemi szabadságukat lelik meg a játék szadista és mazochista önfeledtségében. A félmeztelen hölgyesereg csillogó rudakkal bűvészkedő bemutatója azt a nemiséget jelképezi, mely minden tavasszal megköveteli, hogy az életet hordozó tojás átperdüljön a halált, telet jelentő fehér vonalon a tavaszt jelentő zöld mezőbe.

Valóban megdöbbentő az az értékvesztés — átalakulás, amely az erotika tekintetében az utóbbi néhány évtizedben robbanásszerű módon felgyorsult. E tanulmány keretei közt csak esetlegesen tudtam jelölni egyes kiragadott történeti fejlődések irányait. Nem vállalkozhatom arra, hogy értékítéletet mondjak felőlük. A néprajz kutatója amúgy sem tűzheti ki célul a mégoly jó szándékú, de hívatlan bábáskodást a kultúrák változása fölött. A tényleírás-megőrzés itt is elegendő kell legyen figyelemzetésként: az ezerarcú világ egységében gyönyörködtet, éltet.

